ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 159.9:001.891

Shoumarov G‘ayrat Bahramovich,
Profi University rektori, psixologiya fanlari doktori, akademik

Atadjanov Mamirjon Yusupovich,
Farg‘ona davlat universiteti psixologiya kafedrasi professori, psixologiya fanlari doktori

PSIXOLOGIYADA FUNDAMENTAL TADQIQOTLARNING ASOSIY YO‘NALISHLARI VA O‘ZBEKISTONDAGI HOLATI

Annotatsiya. Maqolada psixologiya fanida fundamental tadqiqotlarning nazariy-metodologik asoslari, asosiy yo‘nalishlari va ularning zamonaviy fan taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Ong, kognitiv jarayonlar, shaxs va individual farqlar, psixik rivojlanish, emotsiya va motivatsiya, neyrobiologik mexanizmlar, psixogenetika, ijtimoiy xulq-atvor hamda madaniyatlararo tafovutlar fundamental tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlari sifatida yoritilgan. Shuningdek, fundamental va amaliy tadqiqotlarning o‘zaro aloqasi, ilmiy natijalarning takrorlanuvchanligi, ochiq fan tamoyillari va ilmiy bilimlarning amaliyotga tatbiq etilishi ko‘rib chiqilgan. O‘zbekistonda psixologik tadqiqotlarning hozirgi holati nazariy-analitik yondashuv asosida baholanib, amaliy tadqiqotlarning ustunligi, fundamental izlanishlarni institutsional qo‘llab-quvvatlash zarurati va ayrim yo‘nalishlardagi mavjud cheklovlar tahlil qilingan. Psixologiya fanining fundamental bazasini rivojlantirish, xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish va tadqiqotlarda ochiq fan tamoyillarini joriy etishga doir takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: psixologiya, fundamental tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar, psixika, ong, kognitiv jarayonlar, neyropsixologiya, psixogenetika, ilmiy metodologiya, ochiq fan, O‘zbekiston..

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ПСИХОЛОГИИ И ИХ СОСТОЯНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы фундаментальных исследований в психологии, их основные направления и значение для развития современной науки. Рассматриваются исследования сознания, когнитивных процессов, личности и индивидуальных различий, психического развития, эмоций и мотивации, нейробиологических механизмов, психогенетики, социального поведения и межкультурных различий. Особое внимание уделяется взаимосвязи фундаментальных и прикладных исследований, воспроизводимости научных результатов, принципам открытой науки и практическому применению научных знаний. Современное состояние психологических исследований в Узбекистане рассматривается на основе теоретико-аналитического подхода. Анализируются преобладание прикладных исследований, необходимость институциональной поддержки фундаментальной науки и ограничения в развитии отдельных научных направлений. Предлагаются меры по укреплению фундаментальной базы психологии, расширению международного научного сотрудничества и внедрению принципов открытой науки.

Ключевые слова: психология, фундаментальные исследования, прикладные исследования, психика, сознание, когнитивные процессы, нейропсихология, психогенетика, научная методология, открытая наука, Узбекистан.

THE MAIN DIRECTIONS OF FUNDAMENTAL RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND ITS CURRENT STATE IN UZBEKISTAN

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of fundamental research in psychology, its major directions, and its significance for contemporary scientific development. It discusses research on consciousness, cognitive processes, personality and individual differences, psychological development, emotion and motivation, neurobiological mechanisms, behavioral genetics, social behavior, and cross-cultural differences. Particular attention is given to the relationship between fundamental and applied research, the reproducibility of scientific findings, open science practices, and the practical application of scientific knowledge. The current state of psychological research in Uzbekistan is assessed through a theoretical and analytical approach. The predominance of applied research, the need for institutional support for fundamental studies, and limitations in the development of certain research areas are examined. Recommendations are proposed to strengthen the fundamental basis of psychology, expand international scientific collaboration, and implement open science practices.

Keywords: psychology, fundamental research, applied research, psyche, consciousness, cognitive processes, neuropsychology, behavioral genetics, scientific methodology, open science, Uzbekistan.

KIRISH

Psixologiya inson psixikasi, xulq-atvori, bilish jarayonlari, emotsiyalari, motivatsiyasi va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganuvchi fan sifatida zamonaviy ilmiy bilimlar tizimida muhim o‘rin egallaydi. Inson faoliyatining murakkablashuvi, ijtimoiy munosabatlarning o‘zgarishi, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va neyrofanlarning rivojlanishi psixologik hodisalarni chuqurroq o‘rganish zaruratini kuchaytirmoqda. Bu jarayonda fundamental tadqiqotlar psixologiyaning nazariy asoslarini shakllantirish, psixik hodisalarning umumiy qonuniyatlarini aniqlash va yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqishning muhim vositasi hisoblanadi.

Fundamental tadqiqotlarning asosiy maqsadi muayyan amaliy muammoni tezkor hal etishdan ko‘ra, hodisalarning mohiyati, mexanizmlari va qonuniyatlarini aniqlashdan iborat. OECD tomonidan ishlab chiqilgan Frascati qo‘llanmasida fundamental tadqiqotlar yangi bilimlarni egallashga qaratilgan, muayyan amaliy qo‘llanishni bevosita ko‘zlamaydigan eksperimental yoki nazariy ishlar sifatida ta’riflanadi [26]. Psixologiyada bunday tadqiqotlar xotira, diqqat, idrok, tafakkur, ong, motivatsiya va shaxs rivojlanishining ichki mexanizmlarini tushuntirishga xizmat qiladi.

Fundamental va amaliy tadqiqotlarni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish to‘g‘ri emas. Fundamental izlanishlar nazariy bilimlarni kengaytirsa, amaliy tadqiqotlar

ushbu bilimlarni muayyan muammolarni hal etishda qo‘llaydi. Masalan, ishchi xotira mexanizmlarini o‘rganish ta’lim jarayonini tashkil etish, xotira buzilishlarini tadqiq qilish esa neyropsixologik reabilitatsiya usullarini takomillashtirish uchun nazariy asos yaratadi [2; 3; 17].

Kognitiv psixologiya, neyropsixologiya, psixogenetika va ijtimoiy psixologiya sohalaridagi izlanishlar inson xulq-atvorini faqat tashqi kuzatuvlar orqali emas, balki uning biologik, kognitiv, individual va ijtimoiy omillari o‘zaro ta’siri orqali tushunish imkonini beradi. Shu bilan birga, ilmiy xulosalarning ishonchliligi tadqiqot metodlarining to‘g‘ri tanlanishi, ma’lumotlarning sifatli tahlili va natijalarning takror tekshirilishi bilan belgilanadi [27; 33].

Psixologiyada takrorlanuvchanlik masalasi ayniqsa muhimdir. Open Science Collaboration (2015) tomonidan olib borilgan keng ko‘lamli tadqiqot ayrim psixologik tajribalarning natijalarini mustaqil ravishda takrorlash qiyinligini ko‘rsatdi [27]. Ushbu holat ilmiy natijalarni oldindan ro‘yxatdan o‘tkazish, metodlarni ochiq e’lon qilish, ma’lumotlarni imkon qadar ochiq taqdim etish va tanlanmalar hajmini asoslash kabi amaliyotlarning ahamiyatini oshirdi.

O‘zbekiston sharoitida psixologik tadqiqotlarning fundamental asoslarini rivojlantirish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir. Ta’lim, oila, mehnat faoliyati, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq masalalarni ilmiy asosda hal etish uchun mahalliy sharoitda inson psixikasining qonuniyatlarini o‘rganuvchi tadqiqotlarni kengaytirish zarur. Bunda xalqaro ilmiy tajribani o‘zlashtirish bilan bir qatorda, mahalliy ijtimoiy-madaniy muhitning o‘ziga xos xususiyatlarini ham hisobga olish lozim.

Tadqiqotning maqsadi — psixologiyada fundamental tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlarini nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning fan va amaliyot taraqqiyotidagi ahamiyatini yoritish hamda O‘zbekistonda mazkur yo‘nalishning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollarini baholashdan iborat.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

fundamental tadqiqotlarning mohiyati va metodologik xususiyatlarini ochib berish;

zamonaviy psixologiyaning asosiy fundamental yo‘nalishlarini tavsiflash;

fundamental va amaliy tadqiqotlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani tahlil qilish;

ilmiy natijalarning ishonchliligi va takrorlanuvchanligi masalalarini yoritish;

O‘zbekistonda psixologik tadqiqotlarning holati va mavjud muammolarini nazariy-analitik jihatdan baholash;

fundamental psixologiyani rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Fundamental psixologik tadqiqotlar ko‘plab nazariy maktablar va ilmiy yo‘nalishlar asosida rivojlangan. Ularning shakllanishida kognitiv psixologiya,

neyropsixologiya, rivojlanish psixologiyasi, shaxs nazariyalari, ijtimoiy psixologiya va xulq-atvor genetikasi bo‘yicha olib borilgan izlanishlar muhim o‘rin tutadi.

Fundamental tadqiqotlarning metodologik asoslari

Ilmiy bilimning rivojlanishi nazariy qarashlarni dalillar bilan tekshirish, mavjud tushuntirishlarni tanqidiy baholash va yangi gipotezalarni ilgari surish bilan bog‘liq. K. Popper ilmiy nazariyalarning muhim xususiyatini ularni tajriba orqali rad etish mumkinligi bilan izohlaydi [33]. Ushbu yondashuv psixologik tadqiqotlarda gipotezalarni aniq ifodalash, tekshiriladigan bashoratlar ishlab chiqish va muqobil izohlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

T. Kun ilm-fan taraqqiyotida paradigmalarning o‘rnini tahlil qilib, ilmiy bilimlarning rivojlanishi ayrim davrlarda mavjud nazariy qarashlarning tubdan qayta ko‘rib chiqilishi orqali yuz berishini ta’kidlagan [15]. Biroq yangi paradigma faqat fundamental tadqiqotlar natijasida paydo bo‘ladi, deb qat’iy xulosa qilish mumkin emas. Ilmiy o‘zgarishlar nazariy izlanishlar, yangi texnologiyalar, empirik dalillar va amaliy muammolarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelishi mumkin.

OECDning Frascati qo‘llanmasi fundamental va amaliy tadqiqotlarni tasniflashda muhim metodologik manba hisoblanadi [26]. Ushbu tasnif ilmiy faoliyatni faqat uning bevosita foydasi asosida emas, balki maqsadi, metodologiyasi va kutilayotgan bilim turi asosida baholash imkonini beradi.

Kognitiv psixologiya va xotira tadqiqotlari

Kognitiv psixologiya insonning axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va undan foydalanish mexanizmlarini o‘rganadi. G. Millerning axborotni qayta ishlash imkoniyatlariga bag‘ishlangan tadqiqoti insonning qisqa muddatli axborotni qayta ishlash chegaralarini tushunishda muhim nazariy asos yaratgan [21]. Biroq uning natijalari barcha vazifalar va sharoitlar uchun universal miqdoriy qoida sifatida talqin qilinmasligi lozim.

A. Baddeley va G. Hitch ishchi xotira modelini ishlab chiqib, xotirani yagona passiv saqlash tizimi sifatida emas, balki axborotni vaqtincha ushlab turish va qayta ishlashda ishtirok etadigan tarkibiy tizimlar majmuasi sifatida tushuntirdilar [4]. Baddeleyning keyingi ishlari ushbu modelni yanada rivojlantirdi [2; 3].

Kognitiv tadqiqotlar ta’lim jarayonida o‘quv materialini taqdim etish, diqqatni boshqarish, murakkab axborotni bosqichma-bosqich o‘zlashtirish va bilimlarni uzoq muddatli xotirada saqlash masalalarini tushuntirishga yordam beradi. Shu sababli kognitiv psixologiya fundamental bilimlar bilan amaliy pedagogik tavsiyalar o‘rtasidagi aloqaning muhim namunasidir.

Neyropsixologiya va psixikaning biologik asoslari

Neyropsixologiya miya faoliyati bilan psixik jarayonlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. A. R. Luriyaning ishlari miya faoliyatining murakkab funksional tashkil etilishini va psixik jarayonlarni alohida miya markazlariga oddiy tarzda bog‘lash mumkin emasligini ko‘rsatdi [17].

W. Scoville va B. Milnerning xotira buzilishlariga bag‘ishlangan tadqiqoti gipokamp va unga aloqador miya tuzilmalarining yangi xotiralarni shakllantirishdagi ahamiyatini aniqlashga katta hissa qo‘shdi [35]. Ushbu izlanishlar xotira, miya faoliyati va inson tajribasi o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishda muhim o‘rin tutadi.

A. Damasio emotsiyalar va qaror qabul qilish jarayonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, ratsional fikrlashni emotsional jarayonlardan butunlay ajratib bo‘lmasligini asoslagan [8]. Zamonaviy kognitiv neyrofanlar ushbu masalalarni miya faoliyatini o‘lchash, neyropsixologik baholash va xulq-atvor tajribalari orqali o‘rganmoqda [10].

Neyropsixologik tadqiqotlar nevrologiya, psixiatriya va reabilitatsiya sohalari bilan uzviy bog‘liq. Shu bilan birga, klinik amaliyotda qo‘llaniladigan metodlar ilmiy dalillar, diagnostik aniqlik va individual farqlarni hisobga olgan holda baholanishi lozim.

Shaxs, individual farqlar va psixogenetika

Shaxs psixologiyasi insonlar o‘rtasidagi barqaror individual farqlar, xulq-atvor xususiyatlari va psixologik moslashuv mexanizmlarini o‘rganadi. R. McCrae va A. Terracciano turli madaniyatlarda shaxs xususiyatlarining umumiy va farqli tomonlarini tadqiq etgan [19]. Ularning ishlari shaxs xususiyatlarini madaniyatlararo taqqoslashda umumiy mezonlar va mahalliy kontekstni birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Psixogenetika psixologik xususiyatlarning irsiy va muhitga bog‘liq tarkibiy qismlarini o‘rganadi. T. Polderman va hammualliflarning egizak tadqiqotlariga asoslangan meta-tahlili ko‘plab inson xususiyatlarida irsiy farqlar bilan bog‘liq o‘zgaruvchanlik mavjudligini ko‘rsatgan [32]. Biroq irsiylik ko‘rsatkichi muayyan shaxs xususiyatining o‘zgarmasligini anglatmaydi. U muayyan populyatsiya va muhit sharoitida kuzatiladigan farqlarning statistik tavsifidir.

R. Plomin va hammualliflar xulq-atvor genetikasi bo‘yicha tadqiqotlarda irsiy omillar bilan bir qatorda muhitning ahamiyatini ham yoritganlar [30; 31]. Ta’lim yutuqlari bilan bog‘liq genom miqyosidagi tadqiqotlar esa murakkab xususiyatlar ko‘plab genetik omillar bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [16]. Ushbu natijalarni shaxsning taqdirini genlar belgilaydi, degan soddalashtirilgan xulosaga olib kelmaslik kerak.

Ijtimoiy psixologiya va madaniyatlararo tadqiqotlar

Ijtimoiy psixologiya inson xulq-atvoriga guruhlar, ijtimoiy me’yorlar, munosabatlar va madaniy qadriyatlarning ta’sirini o‘rganadi. S. Aschning konformizmga oid tajribalari guruh fikri individual hukmlarga ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ko‘rsatgan [1]. S. Milgramning itoatkorlik bo‘yicha tadqiqoti esa vaziyat va hokimiyat munosabatlarining inson xulq-atvoriga ta’sirini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi [20].

H. Markus va S. Kitayama madaniyatning o‘zlikni anglash, emotsiyalar va motivatsiya bilan bog‘liqligini tahlil qilganlar [18]. H. Triandis individualizm va kollektivizm tushunchalari orqali madaniyatlararo farqlarni izohlashga hissa qo‘shgan [38]. G. Hofstede esa milliy madaniyatlarni qiyosiy tahlil qilish uchun bir qator o‘lchovlarni taklif etgan [12].

Mazkur tadqiqotlar milliy psixologik xususiyatlarni o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lsa-da, butun xalq yoki madaniyat vakillarini bir xil psixologik xususiyatlarga ega deb hisoblash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Madaniy ko‘rsatkichlar guruh darajasidagi tendensiyalarni ifodalashi mumkin, ammo ular har bir shaxsning xulq-atvorini bevosita belgilamaydi.

Adabiyotlar tahlili fundamental psixologiyaning ko‘p yo‘nalishli va fanlararo xususiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida ushbu yo‘nalishlarning institutsional rivojlanishi, tadqiqotlar hajmi va ilmiy natijalarini bibliometrik mezonlar asosida baholashga ehtiyoj mavjud.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-analitik xususiyatga ega bo‘lib, psixologiyada fundamental tadqiqotlarning mohiyati, asosiy yo‘nalishlari va O‘zbekistondagi holatini ilmiy adabiyotlar hamda metodologik yondashuvlar asosida tahlil qilishga qaratildi.

Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy bilishning tanqidiy-ratsionalistik yondashuvi, fundamental va amaliy tadqiqotlarni tasniflash tamoyillari, tizimli yondashuv hamda psixologiyaning fanlararo xususiyatlari tashkil etdi [15; 26; 33].

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil. Fundamental psixologiya, kognitiv jarayonlar, neyropsixologiya, shaxs, psixogenetika va ijtimoiy psixologiyaga oid ilmiy manbalar o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil. Fundamental va amaliy tadqiqotlarning maqsadlari, natijalari hamda amaliyot bilan aloqasi qiyoslandi.

Tizimli yondashuv. Psixologik hodisalar biologik, kognitiv, individual va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri doirasida ko‘rib chiqildi.

Ilmiy umumlashtirish. Turli nazariy maktablar va empirik izlanishlardan olingan xulosalar umumlashtirilib, fundamental psixologiyaning asosiy yo‘nalishlari yagona tizimda tavsiflandi.

Tanqidiy-metodologik tahlil. Ilmiy natijalarning takrorlanuvchanligi, ochiq fan tamoyillari, tadqiqotlarni baholash mezonlari va nazariy xulosalarning cheklovlari ko‘rib chiqildi.

O‘zbekiston bo‘yicha tahlilda mamlakatda psixologik tadqiqotlarning amaliy yo‘nalishlari va fundamental izlanishlar holatiga doir umumiy ilmiy qarashlar baholandi. Bunda dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va grant loyihalarining to‘liq bibliometrik bazasi shakllantirilmaganligi sababli, fundamental va amaliy tadqiqotlar ulushi bo‘yicha aniq statistik xulosalar chiqarilmadi.

Shu sababli tadqiqot natijalari O‘zbekistondagi barcha psixologik tadqiqotlarni to‘liq qamrab oluvchi statistik hisobot emas, balki mavjud nazariy materiallar asosida ishlab chiqilgan tahliliy xulosalar sifatida talqin qilinishi lozim.

NATIJALAR

1. Fundamental tadqiqotlarning mohiyati va psixologiyadagi ahamiyati

Fundamental tadqiqotlar inson psixikasining asosiy qonuniyatlari va mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy izlanishlardir. Ular muayyan amaliy muammoni bevosita hal etishni ko‘zlamasligi mumkin, biroq kelajakdagi amaliy ishlanmalar uchun zarur nazariy asosni yaratadi [26].

Psixologiyada fundamental tadqiqotlarning ahamiyati uchta asosiy vazifada namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, ular psixik hodisalarning mohiyatini tushuntiradi. Masalan, xotira, diqqat va tafakkur mexanizmlarini o‘rganish insonning axborotni qanday qabul qilishi va qayta ishlashini izohlashga yordam beradi [2; 4; 21].

Ikkinchidan, fundamental izlanishlar yangi nazariyalar va tushunchalarni shakllantiradi. Ilmiy nazariyalar mavjud dalillarni tizimlashtirish bilan birga, keyingi tajribalar uchun tekshiriladigan gipotezalarni ham yaratadi [15; 33].

Uchinchidan, fundamental tadqiqotlar boshqa fanlar bilan hamkorlik uchun zamin yaratadi. Neyropsixologiya biologiya va tibbiyot, psixogenetika genetika, kognitiv psixologiya esa ta’lim va sun’iy intellekt sohalari bilan uzviy aloqada rivojlanadi [10; 16; 17].

Shunday qilib, fundamental tadqiqotlarning qiymati faqat tezkor amaliy natijalar bilan emas, balki yangi bilimlar yaratish, ilmiy tushuntirishlarni takomillashtirish va uzoq muddatli rivojlanishga asos bo‘lishi bilan belgilanadi.

2. Psixologiyaning asosiy fundamental yo‘nalishlari

Zamonaviy psixologiyada fundamental tadqiqotlar bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan bir nechta yirik yo‘nalishlarni qamrab oladi.

2.1. Ong va uning mexanizmlari

Ong muammosi psixologiyaning murakkab nazariy masalalaridan biri hisoblanadi. U subyektiv tajriba, o‘zini anglash, diqqat va ongli nazorat kabi hodisalarni o‘z ichiga oladi. D. Chalmers ongning subyektiv tajriba bilan bog‘liq muammolarini tahlil qilib, uning falsafiy va ilmiy jihatlarini farqlash zarurligini ko‘rsatgan [7].

Ongni o‘rganish kognitiv psixologiya, neyrofanlar va falsafa o‘rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Bu yo‘nalishda ongli va ongsiz axborot qayta ishlash jarayonlari, diqqatning chegaralari va o‘zlikni anglash mexanizmlari muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

2.2. Kognitiv jarayonlar

Kognitiv psixologiya idrok, diqqat, xotira, tafakkur, til va qaror qabul qilish jarayonlarini o‘rganadi. Ishchi xotira modeli axborotni vaqtincha saqlash va qayta ishlash jarayonlarini tushuntirishga yordam beradi [2; 4].

Kognitiv tadqiqotlarning fundamental ahamiyati insonning bilim olish mexanizmlarini aniqlash, axborot qayta ishlashdagi cheklovlarni tushuntirish va fikrlash jarayonlarining qonuniyatlarini o‘rganishda namoyon bo‘ladi.

Qaror qabul qilish bo‘yicha tadqiqotlar inson har doim ham mavjud axborotdan to‘liq va mutlaq ratsional foydalanmasligini ko‘rsatadi. A. Tversky va D. Kahneman noaniqlik sharoitida hukm chiqarishda evristikalar va tizimli xatolar yuzaga kelishini tahlil qilganlar [39]. Keyinchalik ushbu bilimlar iqtisodiyot, moliya va boshqaruvda qo‘llanila boshladi [14].

2.3. Shaxs va individual farqlar

Shaxs psixologiyasi individual farqlar, shaxs xususiyatlari, temperament, qobiliyat va xulq-atvorning barqaror shakllarini o‘rganadi. Bu yo‘nalish insonlar bir xil vaziyatlarda nima sababdan turlicha munosabat bildirishini tushuntirishga xizmat qiladi.

Turli madaniyatlarda shaxs xususiyatlarining namoyon bo‘lishini o‘rganish umumiy psixologik qonuniyatlar va mahalliy madaniy omillar o‘rtasidagi munosabatni aniqlash imkonini beradi [12; 19].

Fundamental tadqiqotlar bu yerda individual farqlarning tuzilishi, barqarorligi, rivojlanish omillari va vaziyatga bog‘liq o‘zgarishlarini aniqlashga qaratiladi.

2.4. Rivojlanish psixologiyasi

Rivojlanish psixologiyasi inson psixikasining bolalikdan qarilik davrigacha bo‘lgan o‘zgarishlarini o‘rganadi. J. Piaget bolalarning bilish rivojlanishiga oid nazariyasi orqali tafakkurning yoshga bog‘liq xususiyatlarini tahlil qilgan [29]. L. Vygotskiy esa oliy psixik funksiyalarning ijtimoiy munosabatlar va madaniy vositalar orqali rivojlanishiga e’tibor qaratgan [41].

Rivojlanish psixologiyasida irsiyat, ijtimoiy muhit, ta’lim, oilaviy munosabatlar va individual tajribaning o‘zaro ta’siri muhim masala hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar inson rivojlanishini bir omil bilan izohlash mumkin emasligini ko‘rsatadi.

2.5. Emotsiyalar va motivatsiya

Emotsiyalar va motivatsiya inson xulq-atvori, qaror qabul qilishi va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini tushuntirishda muhim o‘rin tutadi. A. Damasio emotsional jarayonlar va ratsional qarorlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan [8].

R. Ryan va E. Deci ishlab chiqqan o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi motivatsiyaning ichki va tashqi shakllarini hamda avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik ehtiyojlarining ahamiyatini yoritadi [34].

Fundamental tadqiqotlar motivatsiyaning shakllanishi, maqsadga intilish, ehtiyojlar va emotsional holatlarning xulq-atvorga ta’sirini aniqlashga yordam be-

radi. Mazkur bilimlar ta’lim, mehnat faoliyati va salomatlik psixologiyasida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

2.6. Neyrobiologik asoslar va neyropsixologiya

Neyropsixologiya psixik funksiyalar bilan miya faoliyati o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. Xotira, nutq, diqqat va ijro funksiyalarining buzilishlarini tahlil qilish miya faoliyatining murakkab tashkil etilishini tushunishga yordam beradi [17; 35].

Zamonaviy neyrofanlar psixologik jarayonlarni xulq-atvor tajribalari, klinik kuzatuvlar va miya faoliyatini o‘lchash usullari yordamida o‘rganadi [10]. Biroq miya faoliyatidagi o‘zgarish bilan psixologik hodisa o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash har doim ham sababiy munosabatni isbotlamaydi. Shu bois turli metodlardan olingan natijalarni birgalikda tahlil qilish zarur.

2.7. Psixogenetika

Psixogenetika psixologik xususiyatlarning irsiy va muhit bilan bog‘liq omillarini o‘rganadi. Egizaklar va oilaviy tadqiqotlar inson xususiyatlaridagi farqlarni tushuntirishda muhim ma’lumot beradi [30; 32].

Mazkur yo‘nalishdagi natijalar ta’lim yutuqlari, kognitiv qobiliyatlar va ayrim xulq-atvor xususiyatlarining murakkab genetik asoslarini o‘rganishga yordam beradi [16]. Shu bilan birga, genetik ta’sir muhitdan mustaqil ravishda namoyon bo‘lmaydi. Shaxs rivojlanishi biologik moyillik va hayotiy tajribaning o‘zaro ta’sirida shakllanadi.

2.8. Ijtimoiy xulq-atvor va guruh jarayonlari

Ijtimoiy psixologiya konformizm, ijtimoiy ta’sir, guruh me’yorlari, hamkorlik va itoatkorlik kabi hodisalarni o‘rganadi. Asch va Milgram tadqiqotlari guruh hamda vaziyat omillarining inson xulq-atvoriga ta’sirini ko‘rsatgan [1; 20].

Bu yo‘nalishning fundamental vazifasi ijtimoiy vaziyatlarda xulq-atvorning qanday shakllanishini, individual qarorlar bilan guruh ta’siri o‘rtasidagi munosabatni va ijtimoiy me’yorlarning rolini tushuntirishdan iborat.

2.9. Madaniyatlararo psixologiya

Madaniyatlararo psixologiya psixik jarayonlar, qadriyatlar, shaxsni anglash va ijtimoiy xulq-atvorning turli madaniy muhitlarda namoyon bo‘lishini o‘rganadi. Markus va Kitayama, Triandis hamda Hofstede ishlari madaniyat va psixologik jarayonlar o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish uchun muhim nazariy asos yaratgan [12; 18; 38].

O‘zbekiston sharoitida oila, mahalla, jamoaviy munosabatlar va avlodlararo aloqalarning shaxs rivojlanishiga ta’sirini o‘rganish muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lishi mumkin. Bunda milliy xususiyatlarni oldindan belgilangan xulosalar asosida emas, balki empirik ma’lumotlar orqali aniqlash lozim.

3. Fundamental va amaliy tadqiqotlarning o‘zaro aloqasi

Fundamental va amaliy tadqiqotlar ilmiy faoliyatning o‘zaro to‘ldiruvchi shakllaridir. Fundamental tadqiqotlar yangi bilimlar yaratadi, amaliy tadqiqotlar esa ushbu bilimlarni muayyan vazifalarni hal qilishga yo‘naltiradi [26].

Masalan, ishchi xotira mexanizmlarini o‘rganish ta’lim materiallarini samarali tashkil etish uchun nazariy asos yaratadi [2; 3]. Xotiraning miya mexanizmlariga oid izlanishlar esa neyropsixologik baholash va reabilitatsiya usullarini takomillashtirishga yordam beradi [17; 35].

Qaror qabul qilishdagi evristikalar va kognitiv xatolar bo‘yicha fundamental tadqiqotlar keyinchalik iqtisodiy xulq-atvorni tushuntirish va boshqaruv qarorlarini tahlil qilishda qo‘llanila boshladi [14; 39]. Motivatsiya nazariyalari esa ta’lim va mehnat faoliyatida ichki qiziqish, mustaqillik va maqsadga intilishni tushunishga xizmat qiladi [34].

Biroq fundamental tadqiqotning qiymatini faqat qisqa muddatli amaliy natijalar bilan o‘lchash to‘g‘ri emas. Ayrim ilmiy natijalar uzoq vaqt davomida nazariy bilimlar tarkibida qolishi, keyinchalik esa yangi texnologiyalar yoki metodlar rivojlanganda amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin.

Shu sababli ilmiy siyosatda fundamental tadqiqotlar uchun alohida qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari mavjud bo‘lishi, ularni baholashda esa nazariy yangilik, metodologik sifat, ilmiy ahamiyat va uzoq muddatli istiqbol hisobga olinishi lozim.

4. Ilmiy natijalarning takrorlanuvchanligi va ochiq fan

Fundamental tadqiqotlarning ishonchliligi ilmiy natijalarning qayta tekshirilishi va mustaqil tadqiqotchilar tomonidan takrorlanishi imkoniyati bilan chambarchas bog‘liq. Psixologiyada ayrim eksperimental natijalarni takrorlash bilan bog‘liq muammolar ochiq fan tamoyillarining ahamiyatini kuchaytirdi [27].

Ochiq fan doirasida quyidagi amaliyotlar muhim hisoblanadi:

tadqiqot gipotezalari va tahlil rejasini oldindan ro‘yxatdan o‘tkazish;

metodlar va o‘lchov vositalarini batafsil tavsiflash;

ma’lumotlarni maxfiylik va etik talablarga rioya qilgan holda ochiq taqdim etish;

statistik tahlil usullarini asoslash;

tadqiqot natijalarini mustaqil tekshirish va takrorlash imkoniyatlarini kengaytirish.

Bunday amaliyotlar noto‘g‘ri xulosalar ehtimolini kamaytirishga, ilmiy natijalarga bo‘lgan ishonchni oshirishga va tadqiqotlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Psixologik tadqiqotlarda ochiq ma’lumotlar bilan ishlashda ishtirokchilarning shaxsiy hayoti, roziligi va ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash muhim. Ochiqlik etik me’yorlar va maxfiylik talablarini buzish hisobiga amalga oshirilmasligi kerak.

5. O‘zbekistonda psixologik tadqiqotlarning hozirgi holati

O‘zbekistonda psixologiya fani ta’lim, pedagogika, oila, mehnat faoliyati, psixodiagnostika va ijtimoiy munosabatlarga doir masalalarni o‘rganish orqali rivojlanmoqda. Mavjud ilmiy faoliyatda amaliy ahamiyatga ega mavzularning salmoqli o‘rin tutishi jamiyat ehtiyojlari va ta’lim tizimining vazifalari bilan bog‘liq.

Pedagogik psixologiya va ta’limga oid tadqiqotlarda o‘quv motivatsiyasi, ta’lim samaradorligi, shaxs rivojlanishi va kasbiy yo‘naltirish masalalari muhim o‘rin egallaydi. Psixodiagnostika yo‘nalishida esa psixologik xususiyatlarni baholash, testlarni moslashtirish va diagnostik vositalardan foydalanish masalalari o‘rganiladi.

Shu bilan birga, amaliy tadqiqotlarning ko‘pligi fundamental izlanishlar yetarli darajada rivojlanganini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Fundamental yo‘nalishlarning holatini baholash uchun ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, grant loyihalari, nazariy ishlanmalar va xalqaro hamkorlik natijalarini alohida tahlil qilish zarur.

Hozirgi tahliliy qarashlar doirasida kognitiv jarayonlar, shaxs va milliy-madaniy xususiyatlar, ijtimoiy o‘zgarishlar psixologiyasi kabi yo‘nalishlar istiqbolli hisoblanadi. Biroq ularning qanchalik fundamental xususiyatga ega ekanini aniqlashda faqat mavzuning nomiga emas, balki tadqiqot maqsadi, nazariy yangiligi, metodologiyasi va olingan natijalariga e’tibor qaratish lozim.

Ayrim tadqiqotlar xalqaro nazariyalarni mahalliy sharoitda tekshirish yoki moslashtirish bilan cheklanishi mumkin. Bunday ishlar ham ilmiy jihatdan zarur, chunki nazariyalarning turli madaniy muhitlarda qay darajada amal qilishini tekshirish muhim vazifadir. Shu bilan birga, fundamental rivojlanish uchun mahalliy empirik ma’lumotlar asosida yangi tushunchalar, izohlar va tekshiriladigan nazariy gipotezalarni ishlab chiqish ham zarur.

Neyropsixologiya, kognitiv neyrofanlar va psixogenetika kabi yo‘nalishlarda tadqiqot infratuzilmasi, zamonaviy uskunalar, fanlararo mutaxassislar va uzoq muddatli ilmiy dasturlarga ehtiyoj mavjud bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu sohalardagi tadqiqotlar soni va holati bo‘yicha qat’iy xulosa chiqarish uchun dissertatsiyalar va ilmiy nashrlarni tizimli hisobga olish talab etiladi.

O‘zbekistonning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga ajratadigan mablag‘lari va innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari mamlakatning ilmiy salohiyatini baholashda muhim omillardan hisoblanadi [22; 42]. Ammo ilmiy-tadqiqot xarajatlarining umumiy hajmi psixologiyadagi fundamental tadqiqotlar ulushini bevosita ko‘rsatmaydi. Buning uchun psixologiya yo‘nalishi bo‘yicha alohida moliyalashtirish, nashrlar va ilmiy loyihalar ma’lumotlari zarur.

Shunday qilib, O‘zbekistonda fundamental psixologiyaning holatini baholashda amaliy tadqiqotlarning ustunligi haqidagi umumiy kuzatuvlarni tekshirilgan statistik ma’lumotlardan farqlash lozim. Mavjud holatni yanada aniq baholash uchun miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini birlashtirgan maxsus tadqiqot o‘tkazish maqsadga muvofiq.

6. O‘zbekistonda fundamental psixologiyani rivojlantirishning ustuvor vazifalari

Fundamental psixologiyaning rivojlanishi uchun faqat ilmiy mavzularni belgilash yetarli emas. Tadqiqotchilar, oliy ta’lim muassasalari, ilmiy laboratoriyalar va moliyalashtirish tashkilotlari o‘rtasida barqaror hamkorlik mexanizmlarini yaratish zarur.

Birinchi vazifa — fundamental tadqiqotlarni alohida moliyalashtirish yo‘nalishlarini rivojlantirish. Grantlarni baholashda faqat tezkor amaliy samara emas, balki nazariy yangilik, ilmiy metodologiya va uzoq muddatli bilim yaratish imkoniyati ham hisobga olinishi kerak.

Ikkinchi vazifa — zamonaviy laboratoriyalar va fanlararo ilmiy guruhlarni shakllantirish. Kognitiv psixologiya va neyropsixologiya doirasida psixologlar, nevrologlar, psixiatrlar, biologlar va ma’lumotlar tahlilchilari hamkorligi ilmiy natijalarning sifatini oshirishi mumkin.

Uchinchi vazifa — psixogenetika va rivojlanish psixologiyasi bo‘yicha uzoq muddatli tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash. Bunda egizaklar, oilalar va turli yosh guruhlarini o‘rganishning ilmiy-etik talablariga qat’iy rioya etish zarur.

To‘rtinchi vazifa — ochiq fan amaliyotlarini kengaytirish. Dissertatsiyalar va ilmiy maqolalarda metodlarni aniq tavsiflash, ma’lumotlarni imkon qadar ochiq taqdim etish va tadqiqot natijalarining takrorlanuvchanligini tekshirishga e’tibor qaratish lozim.

Beshinchi vazifa — milliy-madaniy psixologik xususiyatlarni empirik o‘rganish. Oila, mahalla, jamoaviy munosabatlar, avlodlararo aloqalar va ijtimoiy o‘zgarishlarning psixologik ta’siri ilmiy mezonlar asosida tahlil qilinishi kerak.

Oltinchi vazifa — ilmiy kadrlarni tayyorlash va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish. Yosh tadqiqotchilarni zamonaviy metodologiya, statistik tahlil, ma’lumotlar bilan ishlash va ilmiy natijalarni xalqaro nashrlarda taqdim etish ko‘nikmalariga o‘rgatish fundamental tadqiqotlar sifatini oshiradi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari fundamental tadqiqotlar psixologiya fanining nazariy asoslarini shakllantirish va inson psixikasining chuqur mexanizmlarini tushuntirishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Ularning ahamiyati faqat nazariy bilimlarni kengaytirish bilan cheklanmaydi, balki ta’lim, tibbiyot, iqtisodiyot, boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar uchun uzoq muddatli ilmiy asos yaratishda ham namoyon bo‘ladi.

Kognitiv tadqiqotlar ishchi xotira, diqqat va axborotni qayta ishlash mexanizmlarini tushuntirish orqali ta’lim jarayonini takomillashtirishga yordam beradi [2; 3]. Neyropsixologik izlanishlar miya faoliyati bilan psixik funksiyalar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash orqali diagnostika va reabilitatsiya usullarini rivojlantirish uchun nazariy asos yaratadi [17; 35]. Qaror qabul qilish bo‘yicha

tadqiqotlar esa insonning noaniqlik sharoitidagi fikrlashi va kognitiv xatolarini tushunishga imkon beradi [14; 39].

Mazkur misollar fundamental va amaliy tadqiqotlar o‘rtasida bevosita yoki bilvosita aloqa mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq har bir fundamental izlanishning amaliy natijasi darhol namoyon bo‘lishi shart emas. Ayrim ilmiy natijalar keyingi nazariy izlanishlar va texnologik rivojlanish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli fundamental tadqiqotlarni faqat qisqa muddatli foyda mezonlari bilan baholash ilmiy rivojlanish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

K. Popperning ilmiy bilimni tanqidiy tekshirishga asoslangan qarashlari va T. Kunning paradigma almashinuvi haqidagi konsepsiyasi ilm-fan taraqqiyotini turli jihatlardan tushuntiradi [15; 33]. Popper yondashuvi gipotezalarni tekshirish va ularni rad etish imkoniyatiga e’tibor qaratsa, Kun ilmiy hamjamiyatning umumiy nazariy qarashlari va ilmiy o‘zgarishlar jarayonini tahlil qiladi. Ushbu yondashuvlarni birgalikda ko‘rib chiqish fundamental psixologiyaning nazariy yangilanishi va metodologik qat’iyligini tushunishga yordam beradi.

Psixologiyada takrorlanuvchanlik bilan bog‘liq muammolar fundamental tadqiqotlarda metodologik sifatni oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Ochiq fan amaliyotlari, oldindan ro‘yxatdan o‘tkazish va ma’lumotlarni shaffof taqdim etish ilmiy natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qilishi mumkin [27]. Shu bilan birga, bunday amaliyotlar tadqiqotning mazmuni va nazariy yangiligini almashtirmaydi. Ular ilmiy xulosalarni tekshirish imkoniyatini kuchaytiruvchi metodologik vositalardir.

O‘zbekiston psixologiya fanining hozirgi holatini tahlil qilishda amaliy tadqiqotlarning ustunligi haqidagi fikrni ehtiyotkorlik bilan baholash lozim. Mazkur xulosa umumiy tahliliy kuzatuvlarga mos kelishi mumkin, biroq uni qat’iy ilmiy dalil sifatida taqdim etish uchun psixologiya bo‘yicha dissertatsiyalar, grantlar va ilmiy nashrlarning miqdoriy tahlili zarur. Tadqiqotlar soni, mavzular taqsimoti, nazariy yangilik va xalqaro hamkorlik ko‘rsatkichlarini hisobga olish vaziyatni aniqroq tavsiflash imkonini beradi.

Fundamental psixologiyani rivojlantirishda mahalliy sharoitni hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Xalqaro nazariyalarni o‘zbek jamiyatida tekshirish ilmiy jihatdan foydali bo‘lib, ularning turli madaniy muhitlarda qay darajada amal qilishini aniqlashga yordam beradi. Biroq tadqiqotlar faqat tayyor nazariyalarni takror tekshirish bilan cheklanib qolmasligi kerak. Mahalliy ma’lumotlar asosida yangi gipotezalar ishlab chiqish, tushunchalarni aniqlashtirish va nazariy modellarni takomillashtirish fundamental rivojlanishning muhim shartidir.

Neyropsixologiya, kognitiv neyrofanlar va psixogenetika kabi yo‘nalishlarda barqaror taraqqiyotga erishish uchun zamonaviy laboratoriyalar, malakali kadrlar, uzoq muddatli moliyalashtirish va fanlararo hamkorlik talab etiladi. Bunda xalqaro tajribani ko‘chirishning o‘zi yetarli emas. Tadqiqot metodlarini mahalliy sharoitga

moslashtirish, etik me’yorlarni ta’minlash va olingan natijalarni mustaqil tekshirish imkoniyatlarini yaratish ham zarur.

Tadqiqotning asosiy cheklovi uning nazariy-analitik xarakterga ega ekanidir. O‘zbekistonda himoya qilingan psixologik dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va grant loyihalarining fundamental hamda amaliy yo‘nalishlar bo‘yicha to‘liq bibliometrik tahlili o‘tkazilmadi. Shu sababli ayrim yo‘nalishlarning rivojlanish darajasi haqidagi xulosalar dastlabki tahliliy baho sifatida qabul qilinishi lozim.

Kelgusida ilmiy ishlarning mavzusi, metodologiyasi, nazariy yangiligi, nashrlar soni, iqtiboslar ko‘rsatkichi va moliyalashtirish manbalarini o‘z ichiga olgan ma’lumotlar bazasini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv O‘zbekistonda fundamental psixologiyaning real holatini aniqroq baholash, ustuvor yo‘nalishlarni belgilash va ilmiy siyosatni dalillarga asoslangan holda takomillashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari psixologiyada fundamental tadqiqotlar inson psixikasining asosiy qonuniyatlarini aniqlash, yangi nazariyalarni ishlab chiqish va amaliy sohalar uchun ilmiy asos yaratishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Fundamental izlanishlar psixologiya fanining nazariy bazasini rivojlantirib, uning boshqa fanlar bilan integratsiyasini kuchaytiradi.

Zamonaviy psixologiyaning asosiy fundamental yo‘nalishlariga ong, kognitiv jarayonlar, shaxs va individual farqlar, rivojlanish psixologiyasi, emotsiya va motivatsiya, neyrobiologik mexanizmlar, psixogenetika, ijtimoiy xulq-atvor va madaniyatlararo tafovutlar kiradi. Ushbu yo‘nalishlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, inson psixikasini ko‘p omilli va tizimli hodisa sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Fundamental va amaliy tadqiqotlar o‘zaro to‘ldiruvchi ilmiy faoliyat shakllaridir. Fundamental izlanishlar yangi bilimlar va nazariy tushuntirishlarni shakllantirsa, amaliy tadqiqotlar ushbu bilimlardan muayyan muammolarni hal qilishda foydalanadi. Shu sababli fundamental tadqiqotlarning qiymatini faqat tezkor amaliy natijalar bilan baholash maqsadga muvofiq emas.

Psixologiyada ilmiy natijalarning takrorlanuvchanligi, tadqiqot metodlarining shaffofligi va ochiq fan tamoyillariga rioya qilish muhim metodologik talablar hisoblanadi. Gipotezalarni oldindan ro‘yxatdan o‘tkazish, ma’lumotlarni etik me’yorlar asosida ochiq taqdim etish va natijalarni mustaqil tekshirish ilmiy xulosalarning ishonchliligini oshirishi mumkin.

O‘zbekistonda psixologik tadqiqotlarning amaliy yo‘nalishlari muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, fundamental tadqiqotlarning holati va ulushi haqida qat’iy xulosalar chiqarish uchun dissertatsiyalar, ilmiy nashrlar va grant loyihalarini tizimli ravishda o‘rganish zarur. Ayniqsa, neyropsixologiya, kognitiv neyrofanlar va

psixogenetika kabi yo‘nalishlarda ilmiy infratuzilma va fanlararo hamkorlikni rivojlantirish istiqbolli vazifalardan hisoblanadi.

Psixologiya fanining fundamental bazasini mustahkamlash uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Fundamental tadqiqotlarni moliyalashtirishni takomillashtirish. Davlat ilmiy dasturlarida psixologiyaning fundamental yo‘nalishlari uchun maxsus grant mexanizmlarini rivojlantirish va ularni baholashda nazariy yangilik hamda uzoq muddatli ilmiy qiymatni hisobga olish.

2. Fanlararo laboratoriyalarni rivojlantirish. Kognitiv psixologiya, neyropsixologiya va neyrofanlar bo‘yicha psixologlar, nevrologlar, psixiatrlar va boshqa mutaxassislar hamkorligini yo‘lga qo‘yish.

3. Psixogenetika bo‘yicha tadqiqotlarni kengaytirish. Xalqaro ilmiy hamkorlik asosida egizaklar va oilaviy tadqiqotlarni rivojlantirish, bunda ishtirokchilarning roziligi, maxfiyligi va boshqa etik talablarni ta’minlash.

4. Ochiq fan tamoyillarini joriy etish. Tadqiqot gipotezalarini oldindan ro‘yxatdan o‘tkazish, metodlarni batafsil tavsiflash, ma’lumotlarni imkon qadar ochiq taqdim etish va natijalarni takror tekshirish amaliyotlarini kengaytirish.

5. Milliy-madaniy psixologik tadqiqotlarni kuchaytirish. Oila, mahalla, jamoaviy munosabatlar va ijtimoiy o‘zgarishlarning psixologik mexanizmlarini empirik ma’lumotlar asosida o‘rganish.

6. Ilmiy kadrlar tayyorlashni takomillashtirish. Yosh tadqiqotchilarning zamonaviy metodologiya, statistik tahlil, ma’lumotlar bilan ishlash va xalqaro ilmiy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

7. Fundamental tadqiqotlarning bibliometrik monitoringini tashkil etish. Psixologiya bo‘yicha dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar, grantlar va nazariy ishlanmalarni yo‘nalishlar kesimida tizimli hisobga olish va tahlil qilish.

Umuman olganda, fundamental psixologiyaning barqaror rivojlanishi nazariy izlanishlar, sifatli empirik tadqiqotlar, ilmiy kadrlar tayyorlash, xalqaro hamkorlik va institutsional qo‘llab-quvvatlashning uyg‘unligiga bog‘liq. Ushbu omillarni izchil rivojlantirish O‘zbekistonda psixologiya fanining ilmiy salohiyatini mustahkamlash va inson psixikasini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. Psychological Monographs: General and Applied, 70(9), 1–70. https://doi.org/10.1037/h0093718

2. Baddeley, A. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? Trends in Cognitive Sciences, 4(11), 417–423. https://doi.org/10.1016/S1364-6613(00)01538-2

3. Baddeley, A. D. (2007). Working memory, thought, and action. Oxford University Press.

4. Baddeley, A. D., & Hitch, G. (1974). Working memory. In G. H. Bower (Ed.), The psychology of learning and motivation (Vol. 8, pp. 47–89). Academic Press.

5. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall.

6. Bargh, J. A., & Chartrand, T. L. (1999). The unbearable automaticity of being. American Psychologist, 54(7), 462–479. https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.7.462

7. Chalmers, D. J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. Journal of Consciousness Studies, 2(3), 200–219.

8. Damasio, A. R. (1994). Descartes’ error: Emotion, reason, and the human brain. G. P. Putnam’s Sons.

9. Freud, S. (1961). The ego and the id. W. W. Norton & Company.

10. Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., & Mangun, G. R. (2018). Cognitive neuroscience: The biology of the mind (5th ed.). W. W. Norton & Company.

11. Gleitman, H., Gross, J., & Reisberg, D. (2011). Psychology (8th ed.). W. W. Norton & Company.

12. Hofstede, G. (2001). Culture’s consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations (2nd ed.). Sage Publications.

13. Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. Cambridge University Press.

14. Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. Farrar, Straus and Giroux.

15. Kuhn, T. S. (1962). The structure of scientific revolutions. University of Chicago Press.

16. Lee, J. J., Wedow, R., Okbay, A., et al. (2018). Gene discovery and polygenic prediction from a genome-wide association study of educational attainment in 1.1 million individuals. Nature Genetics, 50(8), 1112–1121. https://doi.org/10.1038/s41588-018-0147-3

17. Luria, A. R. (1973). The working brain: An introduction to neuropsychology. Basic Books.

18. Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. Psychological Review, 98(2), 224–253. https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224

19. McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Universal features of personality traits from the observer’s perspective: Data from 50 cultures. Journal of Personality and Social Psychology, 88(3), 547–561. https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.547

20. Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. Journal of Abnormal and Social Psychology, 67(4), 371–378. https://doi.org/10.1037/h0040525

21. Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. Psychological Review, 63(2), 81–97. https://doi.org/10.1037/h0043158

22. Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). O‘zbekiston Respublikasida innovatsion faoliyat va ilmiy tadqiqotlar: 2024-yil yakunlari. https://stat.uz

23. Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belsky, D., et al. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. Proceedings of the National Academy of Sciences, 108(7), 2693–2698. https://doi.org/10.1073/pnas.1010076108

24. Myers, D. G., & Twenge, J. M. (2021). Social psychology (14th ed.). McGraw-Hill Education.

25. Nelson, C. A., Zeanah, C. H., Fox, N. A., et al. (2007). Cognitive recovery in socially deprived young children: The Bucharest Early Intervention Project. Science, 318(5858), 1937–1940. https://doi.org/10.1126/science.1143921

26. OECD. (2015). Frascati Manual 2015: Guidelines for collecting and reporting data on research and experimental development. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264239012-en

27. Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. Science, 349(6251), aac4716. https://doi.org/10.1126/science.aac4716

28. O‘zbekiston Respublikasi. (2019). Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risidagi Qonun, O‘RQ-576-son. https://lex.uz/docs/-4571490

29. Piaget, J. (1952). The origins of intelligence in children. International Universities Press.

30. Plomin, R., DeFries, J. C., Knopik, V. S., & Neiderhiser, J. M. (2016a). Behavioral genetics (7th ed.). Worth Publishers.

31. Plomin, R., DeFries, J. C., Knopik, V. S., & Neiderhiser, J. M. (2016b). Top 10 replicated findings from behavioral genetics. Perspectives on Psychological Science, 11(1), 3–23. https://doi.org/10.1177/1745691615617439

32. Polderman, T. J. C., Benyamin, B., de Leeuw, C. A., et al. (2015). Meta-analysis of the heritability of human traits based on fifty years of twin studies. Nature Genetics, 47(7), 702–709. https://doi.org/10.1038/ng.3285

33. Popper, K. (2002). The logic of scientific discovery. Routledge.

34. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

35. Scoville, W. B., & Milner, B. (1957). Loss of recent memory after bilateral hippocampal lesions. Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry, 20(1), 11–21. https://doi.org/10.1136/jnnp.20.1.11

36. Shoumarov, G‘. B. (Tahr.). (2000). Oila psixologiyasi. Sharq.

37. Sullivan, P. F., Kendler, K. S., & Neale, M. C. (2003). Schizophrenia as a complex trait: Evidence from a meta-analysis of twin studies. Archives of General Psychiatry, 60(12), 1187–1192. https://doi.org/10.1001/archpsyc.60.12.1187

38. Triandis, H. C. (1995). Individualism and collectivism. Westview Press.

39. Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. Science, 185(4157), 1124–1131. https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124

40. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. Science, 359(6380), 1146–1151. https://doi.org/10.1126/science.aap9559

41. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

42. WIPO. (2023). Global Innovation Index 2023: Uzbekistan. World Intellectual Property Organization. https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2023/uz.pdf